

2007-12-27

03-486-2007

Utbildningsdepartementet
103 33 Stockholm

Kungl. bibliotekets kunskapsstrategi 2009-2012

(U2007/4250/F)

Kungl. biblioteket (KB) har fått i uppdrag av regeringen att utarbeta en kunskapsstrategi för sitt verksamhetsområde under perioden 2009-2012. Redovisningen skall vara en bedömning av forskningens nuvarande och framtida behov av KB:s verksamhet, särskilt i funktionen som infrastrukturell resurs. Kunskapsstrategin skall utgöra ett underlag för regeringens forskningsproposition.

Sammanfattande slutsatser

KB har en unik position i svenskt kultur- och samhällsliv i kraft av sina rika samlingar och det kunskapskapital som de anställda förvaltar och utvecklar i takt med omvärldens förändring. Flera utmaningar ställer särskilda krav i framtiden, främst digitalisering, insamling av e-publikationer, utveckling av sökverktyg och långsiktigt digitalt bevarande. Samtidigt som den traditionella verksamheten måste utvecklas och skötas med hög kvalitet inträffar ständigt nya språng i den tekniska utvecklingen. Det saknas inte utmaningar för landets nationalbibliotek. Ambitionerna är höga och målsättningen står fast: KB är 2012 en ledande aktör inom svensk biblioteksutveckling, en drivande aktör på den europeiska biblioteksarenan och en betydelsefull aktör inom hela det internationella biblioteksarbetet.

För att klara av förverkligandet av dessa ambitioner måste särskilda resurser i storleksordningen 30 miljoner kronor årligen avsättas (närmare specificering kommer i budgetunderlag för 2009-2011). En särskild satsning på digitalisering av tidningar beräknas till ca 100 miljoner kronor. Utan dessa resurser riskerar Sveriges nationalbibliotek att i ett internationellt perspektiv hamna på efterkälken. I ett nationellt perspektiv kan det infrastrukturella stödet till högre utbildning och forskning bli lidande.

KB:s verksamhetsområde

KB har i sin roll som nationalbibliotek i uppdrag att samla, bevara, beskriva och tillhandahålla den svenska tryckproduktionen i dess helhet samt vissa elektroniska dokument. Genom sitt ansvar för den nationella samordningen av informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning är KB dessutom en del av forskningens infrastruktur.

Utvecklingen inom KB:s verksamhetsområde

Nationalbiblioteket är inne i en omfattande omvandlingsprocess. Centrala utvecklingsdrag är:

- förbättringar i informationsförsörjning till högre utbildning och forskning
- utvidgat stöd till forskare i användningen av KB:s samlingar
- hög teknisk nivå på utveckling och produktion
- ökad tillgänglighet via webben och oberoende av tid och plats

- samarbete mellan arkiv, bibliotek, museer liksom med andra myndigheter
- internationalisering och samarbete över landsgränser

Konsekvenserna för KB:s kunskapsstillgång, kunskapsbehov, kunskapsutveckling

Nya publiceringsformer, växande informationsmängder och nya önskemål om tillgänglighet kräver att KB som utförare, koordinator och pådrivare i allt större utsträckning tar itu med nya uppgifter. Traditionella och arbetsintensiva uppgifter som katalogisering och bevarande måste samtidigt fortsätta och djupa kunskaper kring KB:s samlingar är fortfarande nödvändiga. I denna situation måste befintliga resurser utnyttjas optimalt. Det behövs också en noggrann strategisk planering och förmåga till prioriteringar.

KB står inför en generationsväxling och kunskapsöverföringen måste ges tid och resurser. Samtidigt behövs nya kunskaper inom t.ex. IT, kommunikation, utveckling av funktionella användartjänster och, inte minst, alla arbetsfält knutna till digitalt material.

KB:s roll som resurs i forskningens infrastruktur - nulägesbeskrivning

Kulturarvet

I takt med att det material som KB skall samla in, beskriva, bevara och tillgängliggöra även produceras i digital form har allt större kraft ägnats förberedelser inför mottagandet av digitala leveranser. Insamling från webben startade redan 1997 och innebär nu att alla fritt tillgängliga svenska webbsidor samlas in och lagras i ett digitalt arkiv som är tillgängligt på KB.

Idag finns ett internationellt intresse av att olika länders kulturarv samlas i ett gemensamt digitalt utbud. KB arbetar i detta hänseende i linje med tydliga önskemål från EU, främst genom det samarbete kring digitalisering och långsiktigt bevarande som pågår inom ramen för CENL (The Conference of European National Librarians).

Stora delar av KB:s material är unikt. Det gäller bl.a. handskrifter och hela den kompletta svenska tryckproduktionen. Materialet utnyttjas frekvent och utsätts för stort slitage. Säkrandet av tillgänglighet och bevarande är prioriterade områden och digitalisering är en metod. Kunskapsutvecklingen inom digitaliseringens mångfacetterade fält syftar alltså både till att kunna ta hand om digitalt fött material och till digitalisering av egna samlingar. Resultatet av dessa insatser ökar KB:s värde som resurs i forskningens infrastruktur.

Informationsförsörjningen

Som central myndighet inom biblioteksområdet ansvarar KB för samverkans- och utvecklingsinsatser mellan och inom forskningsbiblioteken och stöder dessa med ekonomiska medel. Under många år har KB drivit ett intensivt utvecklingsarbete med de nationella LIBRIS-systemen, dvs. den nationella samkatalogen, fjärrlån, publika söksystem och andra närliggande tjänster. KB avser att driva och vidareutveckla LIBRIS-systemen i samverkan med de deltagande biblioteken i syfte att förbättra informationsförsörjningen och att stödja effektiviseringar av bibliotekens verksamhet.

KB sluter centrala licensavtal för tidskrifter i elektronisk form och för databaser. Licensverksamheten har bidragit till stora samordningsvinster för forskningsbiblioteken och har kraftigt ökat forskarnas tillgång till publicerade forskningsresultat.

KB stöder och arbetar aktivt för Open Access, dvs. fri tillgång till vetenskaplig information på Internet. Syftet är att genom stöd till den elektroniska publiceringen vid svenska universitet och högskolor främja maximal tillgänglighet och synlighet för de arbeten som produceras av

forskare och lärare. KB bidrar aktivt till utvecklingen genom att planera för söktjänster inom LIBRIS-systemet och genom långsiktigt bevarande i digitala arkiv.

KB:s insatser för att stärka svensk forskning – framtidsperspektivet

Om KB skall kunna fungera som en resurs i forskningens infrastruktur, måste samlingarna vara tillgängliga även för framtidens forskare. Oavsett format måste materialet vara sökbart på ett användarvänligt sätt och med moderna sökverktyg. Metoder måste utvecklas för långtidsbevarande av digitalt material. En stor utmaning gäller lösningen av problem kring upphovsrätten.

Hitills gjorda insatser har genomförts genom omprioriteringar, en väg som inte längre är möjlig. Framtida insatser kräver extra medel; internationellt satsas avsevärda resurser på motsvarande områden. KB avser att följa upp planerade insatser genom användning av kvalitets- och resultatindikatorer.

Följande fem punkter pekar ut KB:s huvudsakliga inriktning av verksamheten den närmaste framtiden.

1. Inflöde av e-publikationer

Ett avgörande strategiskt utvecklingsområde under kommande år är digitala leveranser. För effektiva satsningar krävs ny lagstiftning och medel för fortsatt utveckling av tekniskt stöd och kompetensutveckling.

Lagstiftning krävs

Digitalt material som e-tidskrifter och e-böcker samlas idag in genom frivilliga överenskommelser med olika leverantörer. Insamlingen är dock ytterst begränsad och allt större delar av det digitala kulturarvet går förlorat. Situationen kräver snabbhet i genomförandet av ny lagstiftning på området – Sverige är snart ett av få länder utan en anpassad lagstiftning.

Även vid en ny lagstiftning finns frågor rörande gränsdragningen mellan KB och Statens ljud- och bildarkiv. Frågan om skillnaden mellan arkivhandling och publikation, dvs. mellan KB:s respektive Riksarkivets uppdrag, bör också klargöras. Ökat samarbete mellan de tre myndigheterna är nödvändigt för en effektiv resurshantering.

2. Digitalisering

KB:s roll som forskningsbibliotek kan stärkas genom rätt utnyttjande av modern teknik. Om det material som är unikt på KB kan bevaras och göras tillgängligt genom digitalisering kan fler forskare få användning av det, såväl nationellt som internationellt. Samtidigt måste det tryckta materialet förvaras i lämplig miljö. Medel behövs alltså både för digitalisering och för bevarandet av tryckt material.

Digitalisering av unika samlingar

Genom att digitalisera delar av sina unika samlingar kan KB säkra och synliggöra såväl det tryckta kulturarvet som handskrifter och annat icke-tryckt material. Tillgängligheten ökar och fler kan ta del av samlingarna, oberoende av tid och plats. Bevarande- och demokratiskäl är andra skäl för digitalisering. Metoden kan idag betraktas som en lösning på den inbyggda konflikten mellan tillhandahållande och bevarande av äldre, ömtåliga och efterfrågade samlingar.

För att digitala samlingar skall vara tillgängliga måste en rad grundläggande förutsättningar vara uppfyllda. Det måste vara lätt för olika målgrupper att hitta till samlingarna och i dem. Verksamheten måste bedrivas i ett långsiktigt perspektiv och innebär således åtaganden för framtiden.

Digitalisering av det material som är unikt i KB:s samlingar är, utöver e-plikten, en hörnsten i KB:s roll som fortsatt stark resurs i forskningens infrastruktur.

Det tryckta materialet vittrar sönder

Digitalisering är en väg att förmedla KB:s tryckta material men samtidigt skall de fysiska samlingarna bevaras. Det fysiska exemplaret har i många fall ett oersättligt informationsinnehåll. Samtidigt är det ett faktum att stora volymer av det tryckta materialet, bl.a. tidningar och tidskrifter, är på väg att förstöras eller redan är bortom räddning. KB måste finna metoder för att hantera den växande del av de tryckta samlingarna som bryts ner i allt snabbare takt och att skapa optimala förvaringsmiljöer.

Exemplet dagstidningar

Ett tydligt exempel på KB:s utmaningar inom bevarande och tillhandahållande tydliggörs inom området dags- och veckopress. De svenska dagstidningarna mikrofilmades sedan flera decennier i syfte att spara originalen men mikrofilmning är en teknik som snart har framtiden bakom sig. En bättre lösning vore att digitalisera det äldre materialet och skapa förutsättningar för direkta leveranser i digital form. På så sätt skulle också materialet mera effektivt än idag kunna användas för forskningsändamål.

Samarbete kring digitaliseringsfrågor

Digitalisering är ett område som lämpar sig för samarbete mellan arkiv, bibliotek och museer (ABM) med stora kulturarvssamlingar. KB strävar efter att få till stånd en plattform där frågor rörande digitalisering kan lösas i samverkan med sådana institutioner.

KB är också aktiv part i insatser för att bevara det europeiska kulturarvet genom digitalisering. Detta sker t.ex. genom att KB tillsammans med övriga nationalbibliotek i Europa deltar i EU-projektet European Digital Library, som på sikt syftar till digitalisering av material från hela den europeiska ABM-sektorn.

3. Den långsiktiga tillgången till digitalt material

Säkrandet av den långsiktiga tillgången till digitalt material är en utmaning som KB delar med andra minnesinstitutioner. Det är därför viktigt att finna lösningar i samarbeten såväl nationellt som internationellt. Det handlar inte enbart om att tillfälligt kunna lagra och återvinna dokument utan också om att säkerställa läsningen av ett viss format i framtiden. KB samarbetar med Riksarkivet och Statens ljud- och bildarkiv i dessa frågor. Stora utvecklings- och investeringskostnader krävs för att bygga en tillfredsställande infrastruktur.

Infrastruktur för ett digitalt arkiv

För att kunna ta hand om de digitala samlingarna satsar KB på en hållbar teknisk infrastruktur. Utöver en skyddad arkivdel där åtkomsten till materialet är mycket begränsad, består infrastrukturen av öppna digitala arkiv (repositories). KB:s digitala arkiv kommer att omfatta material från flera källor: webbarkivet, digitala leveranser (e-plikt), digitaliserat material från KB:s egna samlingar samt lokalt producerade e-publikationer. En viktig ingrediens i denna infrastruktur är möjligheten för producenter att ansluta sig till en tjänst som

garanterar stabila länkar. Denna tjänst underlättar åtkomst till citering av Internetkällor såväl idag som i framtiden.

4. Informationsförsörjning till högre utbildning och forskning

KB har flera verksamhetsområden som bidrar till att samordna och effektivisera informationsförsörjningen till högre utbildning och forskning. Vi vill i synnerhet peka på två områden: e-publicering och LIBRIS-systemen.

E-publicering

KB fortsätter att i samarbete med universitets- och högskolebiblioteken, Vetenskapsrådet, Vetenskapsakademien, Sveriges universitets- och högskoleförbund och KK-stiftelsen driva utvecklingsprogrammet OpenAccess.se. Stöd ges till flera projekt som drivs av universitet och högskolor. Trots många positiva tecken hämmas dock utvecklingen av oklarheter kring bl.a. rättsliga frågor och möjliga finansieringsmodeller.

En tydlig nationell policy bör utformas i syfte att skapa maximal synlighet och tillgänglighet till resultaten av offentligt finansierad forskning. Flera frågor återstår att besvara. Vilka krav kan offentliga forskningsfinansiärer ställa vad gäller fri tillgänglighet? Krävs förändringar av relevant lagstiftning? Hur finansieras medverkan i Open Access-tidskrifter som kräver publiceringsavgifter? Hur kan svenska vetenskapliga tidskrifter stödjas vid övergång till en Open Access-modell?

LIBRIS-systemen

De nationella LIBRIS-systemen är välanvända och utvecklas ständigt för att möta nya behov. Dagens användare förväntar sig i allt högre grad direkt tillgång till det framsökta materialet och smidiga kopplingar till lokala lånesystem och låntagarinitierade fjärrlån kan vara viktiga delar i en kommande utveckling. Frågor om rättighetshantering och autentisering av användare för åtkomst av licensbundet elektroniskt material måste samtidigt lösas.

I stället för att varje bibliotek skall hantera ett eget lokalt system önskar flera svenska forskningsbibliotek, att KB skall erbjuda ett nationellt lånesystem kopplat till LIBRIS samkatalog. En förbättring av kommunikationen mellan LIBRIS-systemen och de lokala systemen skulle dock vara en mindre kostsam och smidigare lösning. Målet är att användaren lätt skall kunna förflytta sig mellan olika system och tjänster och att det skall upplevas som en samlad biblioteksservice.

Behov finns även av nya söktjänster i anslutning till LIBRIS samkatalog. Det kan t.ex. gälla svensk vetenskaplig publicering – ett redan pågående projekt inom Open Access-programmet – eller myndighetspublikationer. Utmaningarna är flera. Nya publiceringsformer och informationsstrukturer ställer nya krav på systemen. Olika medietyper blandas och nya medietyper uppstår. Dataformaten förändras och utvecklas. Denna mångfald måste kunna hanteras inom LIBRIS-systemen som successivt måste byggas ut och bli alltmer flexibla.

Datautbyte och samverkan med andra databaser och arkiv blir också allt viktigare. LIBRIS-systemen måste kunna fungera och kommunicera i en komplex internationell informationsstruktur och ingå i det globala nätverket av informationstjänster.

5. Forskaren i fokus

KB:s främsta målgrupp är forskarna. För att de ska vilja och kunna använda KB:s samlingar även i framtiden måste användarvänligheten sättas i fokus. KB behöver medel för att utveckla

nya funktionella, användarvänliga tjänster. Kommunikation och interaktivitet ska vara ledord i utvecklingen.

Forskarnas tillgång till KB:s samlingar

KB har att balansera och koordinera användningen av tryckt respektive digitalt material i parallella flöden. I framtiden krävs också en balansgång mellan å ena sidan text och å andra sidan audiovisuellt material. Digitalisering av kataloger eller registrering av tidigare icke registrerad information gör tidigare dolda samlingar synliga. På vissa områden, som handskrifter, leder detta inte bara till ökad tillgänglighet utan också till ökad efterfrågan på mer utförlig information om materialet. Detta förutsätter i sin tur tillgång till personal med kunskap om samlingarna.

Tillgången till material i digital form ökar användningen av KB:s webb. Användningen av tjänsteutbudet i KB:s byggnad kommer dock inte att minska, snarare emotser KB en förändrad användning av byggnaden liksom nya krav på service och utrustning. Det kan t.ex. bli nödvändigt att lokalt tillhandahålla digitalt material som av upphovsrättsliga skäl inte kan läggas fritt på Internet.

KB:s serviceutbud ska ha samma höga kvalitet, oberoende av materialkategori liksom tid och plats för användning. Det samlade utbudet skall omfatta såväl service i det fysiska biblioteket som service via webb och andra kommunikationskanaler. Målet är den service och det utbud som stöder forskarvärlden.

Gunnar Sahlin
riksbibliotekarie